

Radoje Simić, NAŠ JEZIK I MI II, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1981.

Pod naslovom *Naš jezik i mi II* i podnaslovom *Savremeni srpsko-hrvatski jezik za IV razred usmerenog obrazovanja kao užestručni predmet* (struka delatnosti u oblasti kulture, javnog informisanja, prevodilaštva, arhivistike i muzeologije) pojavio se u izdanju beogradskog Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva udžbenik sintakse profesora Radoja Simića.

Mislim da taj udžbenik zaslužuje malo iscrpniji osvrt iz barem triju razloga:

1) među gramatičkim disciplinama sintaksa po mnogo čemu zauzima središnje mjesto, pa bi bilo sasvim normalno da i nastava sintakse imadne takvo mjesto u okviru nastave jezika;

2) sintaksa je područje gramatike za koje je udžbenik svakako najteže napisati (valja tome dodati i činjenicu da je hrvatski ili srpski jezik na sintaktičkoj razini najslabije opisan), pa nije čudno da su udžbenici sintakse u nas vrlo rijetki (u Hrvatskoj uopće nema takvog udžbenika za srednje škole);

3) Simićev se pristup u dosta čemu razlikuje od onih na koje smo navikli.

Za neka njegova rješenja rekao bih da su sasvim prihvatljiva, a nerijetko i preporučljiva. Posebno opravdanim smatram insistiranje na nekim distinkcijama koje u dosadašnjoj udžbeničkoj i priručničkoj literaturi uglavnom nisu nalazile mjesta (npr. između iskaza i rečenice; između sintaktičkih odnosa, sintaktičkih funkcija i sintaktičkih značenja; između vremena govorenja i vremena o kojem se govori itd.).

Dobrodošlom novinom može se smatrati i podjela koordiniranih rečenica: na sastavne, suprotne i rastavne (nema naime isključnih i zaključnih rečenica koje, po mom mišljenju, dovode u pitanje i samu tipologizaciju koordiniranih struktura).

Dobrom stranom udžbenika smatram i to što je autor vježbe i zadatke oprimjeravao tekstovima iz svih funkcionalnih stilova hrvatskog ili srpskoga jezika. Neki su od tih tekstova odabrani vrlo spretno i efektno (npr. Dizdareva *Modra rijeka* za temu: genitiv s prijedlozima).

Ima, međutim, rješenja o kojima se može i treba diskutirati. Osvrnut ću se na neka od njih uz napomenu da se moji prigovori ili neslaganja odnose u prvom redu na autorovu nepreciznost ili nedorečenost. (Pretpostavljam da je za tako kompleksan posao kao što je izrada udžbenika sintakse autor imao premalo vremena). Čini se da je i on sam toga svjestan kad (u nekoj vrsti predgovora pod naslovom *Čitaocu*) samokritički navodi da »do nejasnoća može doći, pre svega, zbog nevezine autora da predmet izlaganja jasno izloži čitaocu, ali i zato što u odabiranju građe nije vodio računa o opštoj povezanosti činjenica« (str. 2).

Već sam spomenuo da mi se distinkcija između iskaza i rečenice čini prihvatljivom i korisnom. Međutim, ne mislim tako o načinu na koji je ona provedena. Iskaz se naime određuje kao »osnovna jedinica jezika koja obavlja informativnu funkciju« (str. 15), a rečenica kao »iskaz koji ima oznake predikativnosti« (str. 4). Nema, međutim, iskaza koji ne bi imao oznake predikativnosti. Razlika je samo u tome kakvim sredstvima te oznake bivaju izražene (sve oznake predikativnosti ima sintaktička jedinica, *Voda!* baš kao i sintaktička jedinica *Voda teče!*). Autor međutim misli na oznake predikativnosti kojih su nosioci lični glagolski oblici. Pretpostavlja, drugim riječima, da rečenica mora imati lični glagolski oblik. Jedinice tipa *Raditi još bolje;* ili *Groblje pod bukvom, pod hrastom; ali u kupini i veži* (str. 8), ne bi, prema tome, bile rečenice, nego tzv. nepredikativni iskazi. Mislim da je tako shvaćena distinkcija između iskaza i rečenice rezultat pretjeranoga formaliziranja i da ne može doprinijeti poboljšanju sintaktičkog opisa. Neusporedivo bi bilo korisnije termin iskaz vezati za govor (realizaciju), a termin rečenica za jezik (potenciju).¹ Iskaz bi po tome bio rečenica u realizaciji (kontekstualno ili/i situativno uključena), a rečenica (ili Po Zvegincevu pseudorečenica) jezična jedinica koja mora imati eksplicitnu predikativnost jer je lišena konteksta i/ili situacije, a time i bilo kakve stvarne informativne vrijednosti, pa iz njezine »potpunosti« proizlazi i njezin smisao (ili pseudosmisao). Da je učinjeno tako, ne bi bilo, po mom mišljenju, sasvim pogrešnih formulacija poput one da je »rečenica nosilac potpune informacije« (str. 22) jer potpunost ili nepotpunost informacije nema nikakve veze s eksplicitnom predikativnošću.

Osim toga, takvim bi pristupom autor izbjegao tipologizaciju iskaza² (neprijmjernu srednjoškolskom udžbeniku), a to bi bilo dobro već i zbog toga što u toj tipologizaciji ima i kontradikcija. Tako se nepotpuni predikativni iskaz (tipa *Jeste!* umjesto *Jeste voda!*; str. 24) naziva nepotpunom rečenicom. Nije jasno zašto bi takva rečenica bila nepotpuna kad ima sve oznake eksplicitne predikativnosti po kojima se rečenica definira. Još je kontradiktornije objašnjenje te »nepotpunosti«: »reč sa obeležjima predikativnosti zahteva uza se još kakvu reč da bi (van kontekst) mogla vršiti informativnu funkciju«, jer informativnu funkciju ne može vršiti ništa što je izvan konteksta i/ili situacije. Rečenici kao jedinici jezika takva se funkcija može samo presuponirati.

Nije manje kontradiktoran ni termin jednočlani rečenični iskaz (tipa *Stojane!*; str. 70). Postavlja se naime pitanje kako se može go-

¹ Usp. V. A. Zvegincev, *Predloženie i ego otnošenje k jazyku i reči*, Moskva 1976.

² Ta tipologizacija temelji se na inače zanimljivim radovima M. Stevanovića (*Rečenica bez razvijenih glavnih delova*, Naš jezik 9, str. 5—23), Ž. Stanojčića (*Jedna vrsta nepotpunih rečenica kod savremenih pisaca*, Naš jezik 10, str. 29—44) i R. Simića (*Strukturno-tipološke karakteristike iskaza u slovenskim jezicima*, Južnoslovenski filolog XXXIV, str. 35—58).

govoriti o *rečeničnom* iskazu kad sintaktičke jedinice toga tipa ne sadrže ličnog glagolskog oblika.

Teško bih se mogao složiti s tvrdnjom da prijedlog *pod* (str. 9) »nosi samo« (isticanje moje) »gramatički sadržaj« (mislim naime da je značenjska razlika među prijedlozima leksičke naravi), a još manje s tvrdnjom (koja je u neskladu s prethodnom) da su prijedlozi i slične riječi leksički nepotpuni (ista stranica) jer ako nose samo gramatički sadržaj, onda bi morali biti leksički »prazni«, a ne nepotpuni. Ne mislim, osim toga, da se kod riječi toga tipa radi i o kakvoj leksičkoj nepotpunosti. Eventualno bi se moglo govoriti o funkcionalnoj, sintaktičkoj »nepotpunosti«, ili »nesamostalnosti« (kako bi rekao Belić).

Ne čini mi se baš spretnim ni sretnim da se rekcija nazove *prilagođavanjem* (str. 13) jer ne vidim u čemu je prednost toga termina u odnosu na prošireni termin *upravljanje*. Ne čini mi se spretnijom ni defenicija rekcije: »podešavanje gramatičkih oznaka prema značenju upravne reči« (Da li je, na primjer, akuzativno »podešavanje« uz prijelazne glagole posljedica značenja tih glagola, a ako i jest, o kakvom se značenju radi?).

Nije mi sasvim prihvatljivo ni objašnjenje prema kojemu se u vezi s koordinacijom spominje *sintaksička ravnopravnost* (str. 29) jer mi se čini da to vodi sasvim uskom shvaćanju koordinacije (po takvom shvaćanju koordinaciji bi pripadale samo one strukture koje bi se mogle nazvati homogenima, npr. *Sjedi i piše*, ali ne i dehomogenizirane strukture tipa *Sjedi, pisao je* ili sl.). Teško bi bilo objasniti o kakvoj se to sintaktičkoj ravnopravnosti radi recimo u primjeru *Pretražio se, te ne ume ni reč izustiti* koji autor navodi (str. 49) među primjerima za sastavne rečenice (usput: veznik *te* naveden je i kao veznik posljednjih rečenica, ali nigdje nije pokazano kako te rečenice valja razgraničavati od sastavnih).

Zanimljivo je Simićevo tumačenje odnosa subjekta i predikata (str. 38. i 39). S obzirom na narav toga odnosa, on razlikuje tri vrste rečenica:

- 1) rečenice sa slaganjem dijelova (u rečenicama tipa *Ja sam sjedio* subjekt i predikat slažu se u rodu, broju i licu),
- 2) rečenice s prilagođavanjem (subjekt se »prilagodava«, predikatu, npr. *Partizanima je laknulo*) i
- 3) rečenice bez slaganja i prilagođavanja (npr. *Malo ljudi je ostalo u životu*).

Objašnjenje razlike između prvih i drugih tipova, rečenica sasvim je prihvatljivo³, ali rečenicā i bez slaganja i bez prilagođavanja naprosto nema. Navedena rečenica *Malo ljudi je ostalo u životu* ne razlikuje se u tom pogledu od rečenice sa slaganjem: predikat: srednji rod, jednina, 3. lice

³ U svakom slučaju, to je mnogo bolje (sintaktički) rješenje nego uvođenje kategorije logičkog subjekta ili sasvim besmislene »kategorije« priloške oznake vršitelja radnje kakvu susrećemo u *Priručnoj gramatici*.

subjekt: ne-rod = srednji rod, ne-broj = jednina, ne-lice = 3. lice.

Objekt se definira kao »sintaksička dopuna prelaznih glagola kojom se opisuje sadržaj obuhvaćen glagolskim sadržajem« (str. 41). I uz pretpostavku da nam je jasno »opisivanje sadržaja obuhvaćenog glagolskim sadržajem« ostaje nejasno što tu radi odrednica *prelazni*. Nisam u daljem tekstu naišao na demantiranje, osim, naravno, u primjerima s neizravnim objektom. Možda, autor prijelaznost shvaća drugačije nego što je uobičajeno, ali o tome nema ni riječi.

Na str. 55. čitamo: »Zavisna rečenica umetnuta među delove upravne i upravna umetnuta među delove zavisne — obavezno se odvajaju zarezom«. Mislím da nema umetanja upravne (glavne) rečenice među dijelove zavisne (osim kod upravnog govora, a on je u najmanju ruku specifična subordinirana struktura). U rečenici *Što smo god prepatili za slobodu, to nas ispunjava ponosom, i u daljoj i u bližoj prošlosti* koju autor navodi ili se, po mom mišljenju, ne radi o umetanju ili je rečenica neovjerena.

Adverbijalne rečenice dijele se na okolnosne (mjesne, vremenske i načinske) i eksplikativne⁴ (uzročne, posljedične, dopusne i namjerne). Čini mi se da se terminom *eksplikativne* ništa ne objašnjava jer nema zavisnosloženih rečenica koje ne bi bile eksplikativne.

Među tzv. dopunskim (izričnim) rečenicama⁵ autor »s obzirom na *sintaksičko značenje*« (isticanje moje) razlikuje »rečenice direktnog, rečenice indirektnog govora, željne, zapovedne i zavisno-upitne⁶ rečenice« (str. 69). Bilo bi zanimljivo čuti odgovor na pitanje u čemu se sastoji »sintaktičnost« navedenih značenja te kako se u istoj grupi nalaze, na primjer, značenja, kao što su »direktnost« i »željnost«.

Još je manje »sintaktično« određenje indirektnog govora: »Indirektni govor je približan opis sadržaja tuđih reči, ali se njime opisuje i sadržaj sopstvenih misli« (str. 72).

Čudno je i teško branjivo mišljenje prema kojemu se razlika između rečenica tipa *Miđa u svom zadatku tvrdi da je nezadovoljan* i rečenica tipa *Miđa u svom zadatku iznosi tvrdnju da je nezadovoljan* sastoji u tome što je za drugi primjer karakteristično »pojačanje sintaksičkog značenja« (str. 73).

U najmanju je ruku neobična tvrdnja da »glagolski načini imaju, *pored vremenskog*« (isticanje moje), »i načinsko značenje«. Kad se, na primjer, govori o imperativu, tvrdnja da on sadrži vremensko značenje (prema citiranoj formulaciji ono bi bilo čak primarno) obrazlaže

⁴ Na str. 83. te se rečenice nazivaju »rečenicama za obeležavanje logičkih veza«.

⁵ Mislím da bilo dosljednije da autor govori o objektnim rečenicama. Pretpostavljam da to nije učinio zato što među izričnim rečenicama ima i subjektivnih, npr. *Jasno je da dolaze* ili sl. Ako je tako, onda bi opet bilo dosljednije da je umjesto o atributnim govorilo o odredbenim, a umjesto o adverbijalnim o okolnosnim rečenicama.

⁶ Taj bi termin trebalo pisati bez crtice: *zavisnoupitne*.

se time da je »zapovest zamišljena kao želja da sagovornik ili ko drugi ostvari glagolsku radnju u budućem vremenu« (str. 89).

Koliko se prema navedenim primjerima i prilično nespretnoj formulaciji (»Apsolutivom se obeležava uopšteni sadržaj glagola što obuhvata sve realizacije u okolnostima određene vrste«, str. 92) dade zaključiti, pantemporalna upotreba vremena imenuje se apsolutivom, s tim što apsolutiv ne obuhvaća pantemporalnost vezanu za opisivanje prirodnih pojava. Naime, autor tvrdi da se u primjerima tipa *Zemlja se okreće oko Sunca* radi o indikativu, i to zbog toga što se »glagolski sadržaj mora prikazati kao realizacija u određenim okolnostima (i to je jezički sadržaj glagolskog oblika), bez obzira što sama pojava prelazi okvire te situacije« (str. 93). Ne ulazeći sada u pitanje da li bi u skladu s tako kategoričnom tvrdnjom bilo govorenja i o kakvom vidu »svevremenosti«, napomenuo bih samo to da termin apsolutiv nije dobro odabran već i zbog toga što je u nas uvriježeno da se apsolutnom upotrebom vremena naziva ono što Simić imenuje indikativom.

I kvalifikativna upotreba sasvim je drugačije shvaćena nego što je uobičajeno⁷. Za nju je navodno bitna, »dinamička kvalifikacija«, naime to da je »statički sadržaj obeležen motivnim glagolima« (str. 93). Njome su, između ostalih, obuhvaćeni i primjeri u vezi s kojima prof. Katičić govori o tzv. gotovoj sadašnjosti, npr. *Ljudi su stigli jelena* (na stečku).

Tvrđnju da perfekt dobiva, načinsko značenje »od reči s kojima se upotrebljava« (str. 102) ne smatram metodološki korektnom. Rekao bih, naime, da modalno značenje u primjerima tipa *Vi ste se možda umorili* dobiva rečenica, a ne perfekt.

Dosta sam se namučio s tvrdnjama (iznijetim pod naslovom *Složenost vremenskog značenja aorista*, str. 111) da je aorist »kao nekakav perfekt koji se upotrebljava tamo gdje može i prezent« te da se njime »označava ostvarenje glagolskog sadržaja u istovremenoj prošlosti sa nekim drugim glagolom ili vremenskom situacijom«, ali teško da mogu reći kako razumijem na što je autor zapravo mislio.

Ne razumijem također zašto su glagoli tipa *morati, trebati, htjeti* i sl. nazvani *medijalnima* (medijalno bi moralo biti ono što se odnosi na medij. glagolsku kategoriju koja izražava sudjelovanje subjekta pri izvršenju glagolske radnje; usp. R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, str. 799), a ne modalnima.

Ne bih se složio ni s tvrdnjom da se oblici vokativa baš *moraju* smatrati samostalnim nepredikativnim iskazima (str. 137) jer vokativ (na sintaktičkoj razini bolje bi ga bilo nazivati *obraćanjem*) pretpostavlja dio strukture u kojemu se daje obavijest o razlogu obraćanja, pozivanja sugovornika na komunikaciju (taj dio, razumije se, može

⁷ Uobičajeno je da se ona opisuje kao upotreba glagolskog vremena kojim se vršitelj kvalificira za vršenje neke radnje (npr. *On dobro pjeva = On je dobar pjevač*).

biti i situacijski kompenziran). Mogla bi se, osim toga, braniti i tvrdnja da je obraćanju imanentna predikativnost, što na neki način priznaje i Simić kad kaže (str. 179) da se »vokativom u sadržaj reči unosi nešto novo, jedno gramatičko značenje koje podseća na glagolsko lice, i to drugo lice«.

Značenja koja su svojstvena leksičkoj vrijednosti glagolskih i padežnih oblika (i njihovim suodnosima) ne mogu se, po mom mišljenju, nazivati sintaktičkima. Kod Simića nema, doduše, dativa štete i koristi, ali mu zato akuzativ u sintagmi *pretrčati stazu* ima »mesno sintaksičko značenje« (str. 139), a akuzativ u sintagmi *prepješačiti poljanu* količinsko (str. 140).

Više smisla, svakako ima analiza prijedloženih značenja, ali je ona nerijetko »preapstraktna«. Tako se, na primjer, kaže kako prijedlog *radi* »označava da sadržaj imenice biva realizovan u rezultatu radnje obeležene glagolom uz koji stoji imenica u genitivu« (str. 156).

Prilikom utvrđivanja razlika između osnovnog značenja genitiva i osnovnog značenja akuzativa iznosi se tvrdnja (str. 160) da »genitiv dopunjava različite vrste reči, dok se akuzativne dopune upotrebljavaju samo s glagolima«, a samo šest redaka prije toga navode se primjeri akuzativa (doduše s prijedlozima) u atributskoj funkciji (*voz za Beograd, kreveti na rasklapanje*).

Vrlo je zanimljivo da se prijedlog *prema* tretira i kao prijedlog s dativom (u mjesnom značenju, npr. *Jaše prema jugu*, i u značenju namjene, npr. *osjećati nešto prema nekome*; str. 137) i kao prijedlog s lokativom (obilježavanje naspramnosti, npr. *Klate se jedna prema drugoj* i obilježavanje načina, npr. *Radi prema prilikama*). Čini se međutim, da bi u navedenim i sličnim slučajevima dativna odnosno lokativna upotreba prijedloga *prema* ovisila o značenju glagola (*gle-dati prema istoku* bio bi lokativ, a *ići prema istoku* dativ). Osim toga, nisu uzete u obzir sintagme tipa *prema općem mišljenju* ili sl. u kojima se, izgleda, ne radi ni o naspramnosti, ni o namjeri, ni o mjestu, ni o načinu. Inače, sama ideja da se *prema*⁸ razmatra kao prijedlog i/ili s dativom i/ili s lokativom vrlo je respektabilna, po mom mišljenju.

Unatoč iznijetim dilemama i neslaganjima valja na kraju reći da Simićev udžbenik sintakse predstavlja ozbiljan (iako ne baš osobito domišljen i doraden) prilog osuvremenjivanju nastave sintakse u srednjim školama.

Uostalom, mnoge manjkavosti o kojima je ovdje bilo riječi, a i one koje nisu spomenute (ima, na primjer, i popriličan broj tiskarskih grešaka, koje nikako nisu primjerene gramatičkom udžbeniku), mogu relativno lako biti prevladane u jednom od sljedećih izdanja.

Ivo Pranjković

⁸ Nešto slično možda bi se moglo učiniti i s prijedlogom *po*.